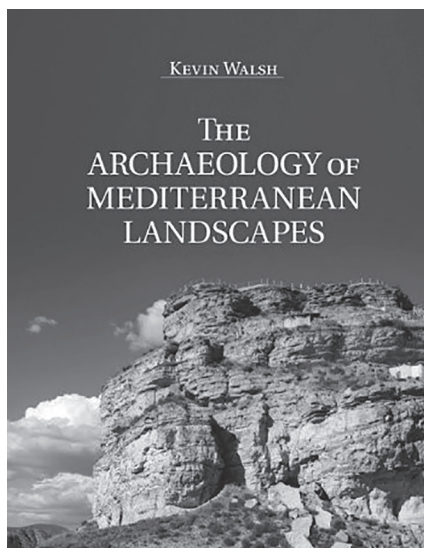

Walsh, Kevin (2014). *The archaeology of Mediterranean landscapes. Human-environment interaction from the Neolithic to the Roman period*. Cambridge University Press. Estats Units d'Amèrica. 367 pàgs. ISBN: 978-0-521-85301-9.

Kevin Walsh, especialista en paleoecologia i arqueologia del paisatge que ha treballat especialment al sud dels Alps, pretén amb aquest llibre proporcionar un text de referència que integri dades paleoambientals i arqueològiques per tal de facilitar el diàleg entre ambdues disciplines. Com a zona d'estudi ha escollit la Mediterrània i el període tractat comprèn del neolític a època romana.

La diversitat de paisatges de la Mediterrània és presentada com a justificació per a l'estructuració del treball d'acord amb unitats temàtiques (la costa, les illes, les muntanyes, etc.), en lloc d'una aproximació diacrònica, com podria suggerir el subtítol del llibre. Aquesta aproximació, d'una banda, separa espais que es podrien haver tractat com a unitats biogeogràfiques amb entorns diversos (de costa, zones fluvials, al·luvials i d'alta muntanya), així com també fa que temes transversals com l'agricultura i la ramaderia quedin compartimentats en espais concrets. Tanmateix, aquesta aproximació el que facilita és la visió general en l'àmbit de la Mediterrània. D'aquesta manera l'autor no s'ha vist obligat a explicar processos globals que succeeixen en diverses zones alhora.

La introducció, a més de presentar l'estructura i propòsit del llibre, permet a l'autor tractar alguns aspectes teòrics sense una preocupació excessiva per la citació de bibliografia ni la discussió d'altres posicionaments teòrics més enllà del determinisme ambiental i la fenomenologia, dels quals diu fugir. L'autor se situa en en marc de l'ecologia cultural i la teoria de la resiliència. La crítica més interessant és a una concepció dels paisatges mediterranis que tenim força interioritzada molts dels que hi hem nascut: la idea que les societats passades i l'actual han destruït un entorn pristi que ja no tornarà.

El capítol dos serveix, si s'ha de jutjar pel seu títol, per introduir l'àrea d'estudi, però Walsh opta per fer-ho de forma extraordinàriament breu. La

major part del capítol es destina a tracar l'activitat sísmica i volcànica de la zona d'estudi, aprofundint en algunes catàstrofes com a exemple, com l'erupció de Santorini i el seu impacte en la societat minoica.

Atès que el comú denominador del llibre és la mar, l'autor opta per tractar al capítol tres els canvis de nivell del mar i els assentaments costaners. Fa una introducció als processos marítims i costaners propis de la Mediterrània tant sintètica com essencial. L'estructura interna d'aquest i els següents capítols és amb criteri cronològic. Walsh fa una reflexió interessant sobre la desaparició de jaciments costaners neolítics per la creixuda del nivell del mar, tanmateix no presenta cap reconstrucció hipotètica de la línia de costa al neolític. A l'edat del bronze discuteix com la navegació s'implanta a tota la Mediterrània i com se superen els problemes de sedimentació en alguns ports naturals i artificials. Presenta extensa informació sobre la construcció de ports en època clàssica, en part difícil de seguir per a aquells no familiaritzats amb el tema, ja que no hi ha una introducció de conceptes bàsics.

El quart capítol tracta els rius i els aiguamolls, un aspecte imprescindible en l'arqueologia (tant com l'estudi del paleoambient) i que es tracta molt poc sovint perquè l'èmfasi es posa sempre sobre els jaciments arqueològics. L'evolució dels cursos dels rius i les planes al·luvials és una qüestió que ha abordat tradicionalment la geomorfologia i l'autor assenyalava que cal incorporar l'ésser humà en aquests estudis. Walsh fa novament una bona introducció al tema pel que fa als tipus de rius i aiguamolls mediterranis. Pel que fa als aiguamolls, l'autor realitza una tasca encomiable en intentar desmentir la imatge d'aquests espais com a llocs insalubres. Comença tractant l'agricultura en planes al·luvials a Çatalhöyük de forma superficial (aquesta és una qüestió en debat) per passar a un capítol específic d'Itàlia on discuteix l'esdevenir de diversos rius durant el període d'estudi. Tracta l'arqueologia al·luvial urbana i la gestió de desastres com inundacions, tot comentant sistemes de drenatge durant la Roma clàssica. El text potser no aconsegueix connectar de forma prou reeixida les evidències geomorfològiques i arqueològiques, el qual s'hauria pogut dur a terme amb un cas d'estudi sobre l'evolució del curs d'un riu en una zona i els canvis observats en els assentaments o la construcció d'estructures relacionades amb el curs fluvial al llarg de tot el període cronològic que tracta l'obra.

El següent capítol el centra en els processos de canvi ambiental des d'una anàlisi multi-proxi (dades pol·líniques, antracològiques i geomorfològiques). Després d'enumerar les dificultats de distingir els factors de canvi naturals dels antròpics, l'autor fa èmfasi que allò que persisteix és tan important com allò que desapareix. Walsh fa una útil síntesi (taula 5.1) de les principals fases de l'evolució de la vegetació per unitat geogràfica. Es troba a faltar, tanmateix, la citació bibliogràfica. Considera que els primers agricultors es desenvoluparien en un entorn molt forestat i que el seu impacte seria intermitent, produint més una obertura de boscos que no pas una desforestació. No és fins a partir del 3000 BC quan s'observa una tendència general de canvi en la

cobertura vegetal en relació amb una major aridesa així com amb l'impacte antròpic sobre la vegetació. Segons Walsh, a l'edat del bronze l'explotació de l'entorn seria, en termes generals, més extensiva.

El capítol sis el destina a la discussió de models d'explotació dels paisatges mediterranis. Comença per tractar els aterraments com a estratègia de creació de paisatges mediterranis sostenibles. Considera que es comencen a estendre a partir de l'edat del bronze. Seguidament, Walsh fa esment dels treballs pol·línics on es recull la presència de microcarbons i considera que podrien respondre a una gestió de la vegetació amb foc que duraria fins al neolític final, quan aquests microcarbons deixen d'aparèixer al registre. Aquest és un aspecte que no queda ben resolt al text, però és sens dubte un debat candent en l'arqueologia. Tot seguit tracta l'arboricultura, començant per admetre la dificultat d'identificar els inicis de la domesticació d'espècies vegetals arbòries. És sorprenent per a un especialista en macrorestes vegetals l'absència de citacions essencials en l'estudi de la domesticació de l'olivera (com ara Terral *et al.* 2004; Rodríguez-Ariza i Montes 2005) o la vinya (Terral *et al.* 2010). Considera que no s'intensificaria aquesta pràctica fins a l'edat del ferro. Finalment tracta la devesa com a estratègia de gestió del bosc que en permetria la supervivència a llarg termini en combinació amb pràctiques econòmiques, un exemple de resiliència. La part final del capítol es destina a exemples de gestió de processos erosius, ja sigui mitjançant el desplaçament de l'assentament o bé estratègies per minimitzar-los, aquestes últimes principalment pròpies d'època romana, però també de l'edat del bronze (per exemple, la construcció de terrasses per al cultiu).

El setè capítol tracta les illes petites i mitjanes de la Mediterrània. Considera que la relació societat-medi en les illes grans seria com a les zones continentals. Fa un canvi d'estructura del capítol respecte els anteriors i es proposa respondre a la pregunta si les illes tenen processos ambientals propis. Tracta l'illa de Malta, algunes de les cíclades i les Balears, principalment. Pel que fa a les Balears destaca l'absència de referències a la tesi doctoral de Picornell (2012), la qual li hauria permès completar les afirmacions sobre els canvis de la percepció de l'entorn al llarg de la prehistòria en aquesta zona des del punt de vista de l'explotació del combustible i la gestió del paisatge. Walsh conclou que a les illes petites es poden donar processos particulars, com els efectes devastadors d'espècies aportades, sumat al fet que la capacitat de recuperació de la vegetació no és comparable a la de les àrees continentals. En qualsevol cas, la durabilitat de les cultures que s'hi desenvolupen depèn principalment de l'actitud de cada societat vers la insularitat i el mar.

El capítol vuit el dedica a les economies de muntanya i els canvis ambientals en aquestes zones. En realitat, l'autor tracta l'economia d'alta muntanya, principalment. Considera que l'alta muntanya s'assimila a les illes de petites dimensions, en el sentit que cal un coneixement local de l'entorn perquè pot ser molt variat i alhora fràgil i poc flexible. Es proposa avaluar si s'hi observa una explotació continuada o una evolució constant en algun sentit al llarg del

període d'estudi. Les referències al pastoralisme i a la transhumància són constants en el capítol, tot i que l'autor matisa que no se sap quan s'inicià el que avui coneixem com a transhumància. Walsh considera que al neolític es donaria un tipus d'economia pastoral i que els grups que habitaven les muntanyes hi romandrien, a grans trets, aïllats. Aquestes afirmacions, però, manquen de contrastació arqueològica. En aquest capítol es fa referència a fases cronològiques regionals (per exemple, edat del ferro mitjana al sud de França) que, en no haver estat presentades prèviament, fan que el lector no docte en la zona d'estudi pugui dubtar del marc cronològic que s'està tractant. Destaquen els apartats dedicats a l'intens treball realitzat precisament al parc nacional dels Ecrins, al sud-est de França, així com a ambdós costats dels Pirineus, tot i que en l'últim cas Walsh no fa cap referència als treballs que s'han dut a terme al Parc Nacional d'Aigüestortes (per exemple, Gassiot *et al.* 2012). L'autor conclou que no s'observa una evolució lineal en l'explotació dels territoris d'alta muntanya i que, en qualsevol cas, els estudis s'han de dur a terme de manera local, ja que els processos no són uniformes en tota la Mediterrània.

Les conclusions del llibre tenen poc de conclusions (com a reflexió sintètica de les aportacions més significatives del treball) però molt de reflexió sobre la recerca a la Mediterrània, tant en l'àmbit teòric com en el metodològic. Un capítol que, d'altra banda, podria haver format part d'un text introductor i on s'exposés de forma més clara el marc teòric de l'autor; el qual és responsabilitat del lector anar destil·lant durant la lectura del treball.

En l'àmbit formal, caldria destacar alguna citació errònia, com la de Bernabeu & Bernabeu 1993 (en lloc de Bernabeu, Aura i Badal 1993). També es troben alguns capítols caòticament subtitulats, especialment el capítol vuit. El lector no es perd, malgrat tot, perquè les idees del text estan sempre ben estructurades. L'edició del llibre és luxosa i la qualitat de les imatges i taules és, en general, molt bona, malgrat no disposar d'imatges en color. També cal dir que hi ha alguna figura excessivament pixelada, com la 8.3. Hi ha un pràctic índex al final que permet anar a buscar casos d'estudi o territoris concrets, però manca d'un índex de taules i figures, el qual hauria estat igualment pràctic. Pel que fa a les figures, és sorprenent que en la seva pràctica totalitat han estat manllevades d'altres publicacions o realitzades per altres investigadors. Les millors il·lustracions són les referents a les construccions de ports i es troben a faltar especialment gràfics pol·línics i de processos geomorfològics que s'haurien pogut utilitzar de manera pedagògica per tal de facilitar aquest diàleg entre disciplines que l'autor vol promoure. A cada capítol es troba un mapa amb els jaciments que es comenten al text representats. Hauria estat útil assenyalar gràficament (per exemple, mitjançant diferent simbologia) la cronologia a la qual pertanyen.

La bibliografia consta de 858 citacions. Es pot dir que és actualitzada ja que 528 són de l'any 2000 o posteriors i un 22,4% són del període 2008-2012 (únicament 2 publicacions daten del 2013). Pel que fa a les citacions referents a la península Ibèrica i

les Balears, aquestes suposen un 9% (78 citacions), la majoria de les quals (60) són articles en revistes internacionals i estan escrites en anglès (67). Les temàtiques són principalment de caire arqueològic (24) i palinològic (26), sobretot centrades en el territori peninsular (un 73%). No hi ha cap citació, doncs, a revistes espanyoles com *Cuaternario* y *Geomorfología* o *Trabajos de Prehistoria* malgrat que tracten temes que haurien pogut interessar l'autor i són totes elles d'accés obert a través d'internet. Aquest fet, el qual no és cap cas aïllat, hauria de fer reflexionar tant a les revistes espanyoles com als investigadors britànics, ja que és inacceptable que avui dia es mantingui aquest biaix en el coneixement de la producció científica d'un territori.

Walsh aconsegueix en aquesta obra fer una bona compilació de dades ambientals per a la Mediterrània i relacionar-les amb el context arqueològic local. El que hauria culminat l'obra de forma superba hauria estat un capítol final de síntesi on es tractés la interacció entre tots els entorns estudiats prèviament i que es troben aglutinats en unitats geogràfiques concretes. Probablement per la manca d'aquesta visió més transversal, alguns dels grans temes de l'arqueologia que s'aborden al llibre, com el rol de les zones d'alta muntanya al llarg de la prehistòria, així com el grau d'impacte en l'entorn per part de les societats neolítiques, queden insuficientment resolts. Part del problema també rau en el fet de no incloure les macrorestes vegetals i les dades zooarqueològiques en el debat. També es troben a faltar citacions a treballs etnogràfics i antropològics que haurien pogut ajudar a fonamentar millor les argumentacions de caire social que realitza l'autor de manera dispersa al llarg del text. Tanmateix, Walsh aconsegueix discutir paradigmes llargament assumits per a la zona i dóna claus per a la continuació de la recerca, especialment a petita escala, cosa de gran interès des d'una perspectiva local. Com s'ha esmentat, la síntesi efectuada per a la península Ibèrica és molt interessant però no és prou meticulosa com per no justificar un futur treball específic sobre la vessant mediterrània de la península Ibèrica i les Balears, especialment si aquest treball incorpora més dades arqueobotàniques i arqueozoològiques. Al cap i a la fi, una de les conclusions del llibre és que calen enfocaments locals per conèixer en detall uns processos que es construeixen des del profund coneixement de l'entorn immediat. Malgrat les mancances del llibre, aquesta era una obra necessària que compleix a bastament el seu propòsit, la integració de dades arqueològiques, geoarqueològiques i paleoambientals en contextos mediterranis.

Ferran Antolín

Integrative Prehistory and Archaeological Science (IPNA/IPAS)
 Universitat Basel.
 ferran.antolin@unibas.ch

Bibliografia

BERNABEU, J., AURA, J. E., BADAL, E. (1993). *Al Oeste del Edén: las primeras sociedades agrícolas en la Europa mediterránea*. Síntesis. Madrid.

GASSIOT, E., RODRÍGUEZ-ANTÓN, D., BURJACHS, F., ANTOLÍN, F., BALLESTEROS, A. (2012). Poblamiento, explotación y entorno natural de los estadios alpinos y subalpinos del Pirineo central durante la primera mitad del Holoceno. *Cuaternario y Geomorfología*, 26(3-4): 29-45.

PICORNELL, L. (2012). *Paisaje vegetal y comunidades prehistóricas y protohistóricas en Mallorca y Menorca (Illes Balears): una aproximación desde la antracología*. Universitat de Barcelona. <http://hdl.handle.net/2445/42648>.

RODRÍGUEZ-ARIZA, M. O., MONTES, E. (2005). On the origin and domestication of *Olea europaea* L. (olive) in Andalucía, Spain, based on the biogeographical distribution of its finds. *Vegetation History and Archaeobotany*, 14: 551-561.

TERRAL, J.-F., ALONSO, N., BUXÓ, R., CHATTI, N., FABRE, L., FIORENTINO, G., MARINVAL, PH., PÉREZ JORDÀ, G., PRADAT, B., ROVIRA, N., ALIBERT, P. (2004). Historical biogeography of olive domestication (*Olea europaea* L.) as revealed by geometrical morphometry applied to biological and archaeological material. *Journal of Biogeography*, 31: 63-77.

TERRAL, J.-F., TABARD, E., BOUBY, L., IVORRA, S., PASTOR, T., FIGUEIRAL, I., PICO, S., CHEVANCE, J.-B., JUNG, C., FABRE, L., TARDY, C. COMPAN, M., BACILIERI, R., LACOMBE, T., THIS, P. (2010). Evolution and history of grapevine (*Vitis vinifera*) under domestication: new morphometric perspectives to understand seed domestication syndrome and reveal origins of ancient European cultivars. *Annals of Botany*, 105: 443-55.

Broodbank, C. (2013). *The Making of the Middle Sea. A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World*. Thames and Hudson. Londres. Il. 387 B/N i 49 color. 672 pàgs. ISBN: 978-0-500-05176-4.

